

Dr. Bernard Nežmah

Tekst med avtoriteto in demokracijo

Kako določiti polje naslova konference Avtoriteta in demokracija? Imamo dva pojma, ki sta nam hkrati spontano domača, a obenem tako napolnjena s pomeni, da ju je mogoče razširiti vse povprek.

Če v Googlov iskalnik vtipkamo besedo Avtoriteta, dobimo naslove sestavkov: Nemčija – moralna avtoriteta Evrope, Avtoriteta učitelja v javni šoli, Zloraba avtoritete, Kako uveljaviti avtoriteto, Pomen avtoritete v osebnem in poklicnem življenju. Če gremo še korak naprej in nas zanima, kako je videti avtoriteta, bomo v Googlovem ukazu – slike dobili fotografije predsednika Pahorja, moža z dvignjenim prstom, košarkarskega trenerja Obradovića, seveda papeža Woytilo in kajpak Benedikta in Franciška, a tudi karikaturu ženske s kuhinjskim valjarjem in afriškega slona.

V splošni predstavi avtoriteta nastopa kot sinonim za moč in oblast. A ker smo do spletnih vedenj upravičeno skeptični, si pogledjmo, kaj pravi jezikovna avtoriteta: Slovar slovenskega knjižnega jezika:

avtoriteta avtoritêta -e ž (ê) *ugled ali vpliv, ki izhaja iz vodilnega položaja, moči, znanja*: imeti, uživati avtoriteto; to mu jemlje avtoriteto; učitelj si mora ohraniti avtoriteto v razredu; zastavil je vso svojo avtoriteto; očetova, profesorjeva avtoriteta / avtoriteta države, partije // *kdor ima, uživa tak ugled ali vpliv*: ta človek je velika avtoriteta; priznavajo ga za avtoriteto; on je največja avtoriteta v atomski fiziki.

Vsekakor majhno presenečenje, definicija slovarske avtoritete se kaj dosti ne razlikuje od Googlove pameti.

Klasični sociolog Max Weber bo pojem avtoritete kot oblike dominacije razčlenil v tri oblike:

Racionalno-pravna avtoriteta, ki izhaja iz delovanja države in ustave.

Tradicionalna avtoriteta, ki izvira iz dolgo uveljavljenih šeg, navad in družbenih struktur, ki prehajajo iz roda v rod. Njen najbolj evidenten primer so kraljevske dinastije, ki se prenašajo iz generacijo v generacijo.

Tretja oblika avtoritete pa je karizmatična avtoriteta, ki izhaja iz karizme posameznika. Ta je v svoji obliki posebna, zakaj pravna in tradicionalna delujeta kot obliki oblasti, katerim se mora posameznik podrežati, medtem

ko karizmatična avtoriteta uspe, da ji ljudje sledijo po svoji prosti izbiri. Iz zunanje oblasti in sile se ta avtoriteta spremeni v notranjo, pri čemer posameznik nima občutka, da se podreja, ampak da je sledenje tej avtoriteti akt njegove volje.

Od tod je samo korak v marketing, ki se osmišlja kot strategija prepričevanja, s katerim pripravimo kupca, da bo kupil naš izdelek. Učbeniki kot temelj uspešnega prepričevanja postavljajo avtoriteto. Naj navedem kratek citat:

»Zaupanje avtoriteti gre izjemno daleč. Če nekoga prepoznamo kot avtoriteto, mu bomo večinoma verjeli, tudi ko bo posegal na druga področja, kjer ni strokovnjak. Če bo zdravnik, ki velja za vodilnega na svojem področju, omenil, da vozi avto izključno znamke X, bo to imelo velik vpliv na tiste, ki razmišljajo o tej znamki. Redki se bodo vprašali, ali ima zdravnik sploh kaj pojma o avtomobilih. Zahteva po spoštovanju avtoritete je globoko privzgojena v človeka.«

A učbenik bi ne bil učbenik, če ne bi bralcem ponujal tudi pot do avtoritete. To skicira takole: »Odločite se, da boste postali avtoriteta. Bodite strokovni. Izgledajte kot avtoriteta. Govorite kot avtoriteta. Svetujte drugim.«

Če je Weber avtoriteti pripisoval redko lastnost, kot je karizmatičnost, so marketinški guruji avtoriteto demokratizirali: postala je splošno blago, ki je dosegljivo vsakomur.

Toda marketing navaja še eno lastnost avtoritete: Bodite vidni. Da bi bili avtoriteta, morate v nečem izstopati, se razlikovati od drugih. Razmislite o svojem značilnem slogu in tem, kako lahko ta deluje na druge.

Ta je daleč najbolj pomenljiva. Avtoriteto povezuje z originalnostjo, z edinstvenostjo. A sodobni vsakdanji pojem originalnosti ne predpostavlja globoke vednosti in široke razgledanosti ter še toliko manj eruditstvo. V znanosti in vedah izhaja originalnost iz superiornosti do drugih teorij in člankov, ta originalnost pa dobi svoj smisel šele tedaj, ko jo priznajo drugi eksperti iz danega področja. Originalnost oziroma spoznavni doprinos je tu sofisticirano merljiva.

Kako pa nastopa originalnost in posebnost na področjih javnega življenja? Ker tu ne računamo na izobraženost publike, bo kot edini distinktivni moment nastopila razlika in to banalna razlika. V sodobni politiki, ki je po definiciji konfliktna, saj pomeni artikulirani spopad med različnimi idejami in pristopi, bo tako uspel nekdo, ki bo se bo začel predstavljati kot dobrodušen in prijateljsko nastrojen do svojih tekmecev. Eden novih predsednikov strank je nastopil svoj mandat z napovedjo, da bo voditelj antagonističnih strank povabil na klepet ob kavi. S tem je dobil delček avtoritete, saj je vendar viden, drugačen od drugih. Toda, ali je v resnici originalen? Če se ozremo dvajset let nazaj, bomo našli politika, ki je pred volitvami 1996 nastopal kot mostograditelj kot povezovalec med političnima blokoma, potem je resda uspel na volitvah, stopil v vlado, a je še pred koncem mandata mostograditeljska vlada padla, on pa je odšel iz politike.

V okolju, kjer že iskanje drobnih razlik ustvarja avtoriteto, dobimo poplavo avtoritet, kar proizvede banalnost avtoritete in s tem izniči pojem avtoritete kot pomenljivi koncept.

Toda k področju avtoritete in demokracije stopimo še po drugi poti. Poglejmo si delovanje avtoritet v diktaturah oziroma v družbah, ki niso delovale skozi oblike politične demokracije.

Torej avtoriteta in diktatura.

Tu bo vladar, kralj ali car sam po sebi utelešal avtoriteto. Toda, ali bo tudi absolutna avtoriteta? Rimski cesar Neron je imel ob sebi filozofa Seneko, čigar funkcija je bila biti svetovalec. Neron je imel v Seneki moža, misleca, ki mu je s svojimi pogledi in mnenji oponiral. Dasiravno v zgodovino vpisan po svojih okrutnostih, je ta vladar sprejel, da del njegove avtoritete ne izvira iz njega, često njegovih kapric, temveč prihaja od drugod – iz ust pesnika in filozofa. Neron se sicer ni podredil Seneki v smislu, da bi avtomatično sledil in se podrejal njegovim pogledom, toda z upoštevanjem filozofovih besed, je Seneki priznaval avtoriteto, ki ne izhaja iz oblasti, temveč iz vedenja.

V starogrški zgodovini predstavlja vojaški in državni olimp Aleksander Veliki, mož, ki je sicer odpravil mestno demokracijo. Kot tak je sam utelešal vrhovno avtoriteto, ki se je širila od Mediterana, Egipta pa vse do Indije. Toda, kar je zanimivo – ob njem nastopata dva filozofa. Najprej Aristotel kot njegov učitelj na dvoru. V zgodovini se je ohranil spomin na Aristotelov vpliv na Aleksandra. Ne po naključju. Avtoriteti absolutnega vladarja je bilo nujno poiskati racionalni izvor, ki je bila prav filozofova modrost, katero je filozof prenašal na bodočega kralja. A do kdaj je Aristotel poučeval Aleksandra, do kdaj je bil njegova avtoriteta? V trenutku ko je prestolonaslednik stopil na prestol, se je učiteljeva kariera končala. Odtlej je bil veliki vladar sam izključna avtoriteta. Tu pa pride anekdota, ki je pomenljiva in vztraja več kot dve tisočletji. Kaj si je želel Aleksander, ki je vladal celemu svetu? – Da bi se srečal z Diogenesom. Filozof Diogenes, oče kinikov, je slovel po svojem skromnem življenju: živel v sodu, jedel koreninice in hodil bos naokoli. A čemu bi se najmogočnejši in najbogatejši mož želel srečati z revežem, beračem? Diogenes je bil filozof, ki je črpal moč iz skromnosti, še več, iz nje je srkal apriorno prevzetnost in vzvišenost do smrtnikov, ki so bili ujetniki ugodja, in velikašev, ki so se kopali v bogastvu in oblasti. Medtem ko so se filozofi hodili priklanjat Aleksandru v Atene, ga je Diogenes ignoriral in še naprej z lučjo pri belem dnevu iskal poštenega človeka po ulicah Korinta. Zato je sklenil vladar, da ga sam obišče. Ko ga najde, je Diogenes ravno ležal na soncu, Aleksander pa je nanj vrgel svojo senco. »Kaj si želiš, izpolnim ti vsako željo?« A filozof mu je zabrusil: »Stopi mi s sonca, delaš mi senco!« Antični zgodovinar Plutarh o tem srečanju poroča, da se je Aleksandrovo spremstvo krohotalo in s kretnjami dražilo filozofa. Toda Aleksander se je zamisli in resno dejal: »Če ne bi bil Aleksander, bi hotel biti Diogenes!«

O resničnosti anekdote lahko le ugibamo, takrat tudi ni bilo novinarjev, ki bi z mikrofoni spremljali pogovor, toda dejstvo je, da je ta pogovor postal del zgodovinopisja, ne le Plutarh, o njem so pisali številni, tudi Ciceron.

Vprašati se gre: zakaj je ta anekdota vztrajala, zakaj jo umetniki skozi tisočletja parafrazirajo, slikarji slikajo in humanisti premišlujejo?

Diogenes uteleša dvoje: tako upor zoper avtoriteto, ki so ga filozofi frankfurtske šole v dvajsetem stoletju postavili v teorijo anti-avtoritarne osebnosti, kot tudi avtoriteto, ki jo je prostovoljno priznal tudi najmogočnejši vladar. Človeška družba očitno ne more delovati brez mita o svobodi, ki jo tu uprizarja umik absolutne vladarjeve avtoritete pred besedami Diogenesa. A avtoriteta besede, avtoriteta misleca, ki sicer nima oblasti, vztraja skozi zgodovino.

Vzemimo le »Index librorum prohibitorum«, ki ga je prvi izdal papež Pavel IV. leta 1559. Seznam prepovedanih knjig je potem kot model vztrajal ne le v Vatikanu, temveč po številnih kraljestvih, državah in režimih. Na njem so bili med drugimi: Martin Luter, Rabelais, Pascal, Voltaire, Erazem Rotterdamski, skratka vsi, katerih dela še danes štejejo.

Toda, kaj je bil akt, ki ga je prinesel razvpiti Index? To ni bila obsodba na grmado, papeška oblast je tedaj ločila knjige in ideje od avtorja, ki jih je pisal. To je bil poskus onemogočiti glasnost in javnost teksta, torej teksta, ki je imel v sebi moč avtoritete, ki bi lahko ogrozila vladajočo avtoriteto papeža. Ker Index ni bil uperjen v prvi vrsti proti filozofom in pisateljem, ampak proti njihovim tekstom, lahko iz tega izpeljemo, da avtoriteta ne biva v človeku, temveč v avtorju, torej v njegovem tekstu. Francoski semiolog Roland Barthes je pojem avtoritete rad izpeljeval iz pojma avtor.

Rusija 19. stoletja, katere car Aleksander je porazil Napoleona in vrnil mir pred revolucijami v Evropo, je tudi z njegovimi nasledniki pomenila obliko popolne cenzure. Zgodovinar Isaiah Berlin v knjigi »Ruski misleci« poroča o dvojni cenzuri. Ne le tekstov, ki so čakali na objavo, ter prepovedi literarnih krožkov, kjer bi se znale poroditi nevarne ideje, ampak tudi cenzure nad mislimi. Pisatelj Gleb Uspenski se je spominjal časov okoli leta 1850 takole: »Nisi mogel delovati, nisi mogel sanjariti; nevarno je bilo dajati znake mišljenja.« Princip, ki so ga sicer ponovili komunistični režimi stoletje kasneje.

Toda, ali je bila cesarjeva avtoriteta v obliki dvojne cenzure totalna? Ruski novinar in filozof Hercen je izdajal revijo »Kolokol«. V njej je razkrival, zasmehoval, moraliziral rusko realnost, postal je ruski Voltaire devetnajstega stoletja. Članki genijalnega novinarja z briljantnim slogom in humorjem so izhajali v Franciji in bili v Rusiji seveda prepovedani, a so kljub temu krožili po carstvu. In Berlin pripominja: »Brali so jih tako konservativci kot radikalci, državni uradniki, pravili so, da je revijo bral celo sam imperator.«

Avtoriteta Hercena je bila nesporna. Stoletje kasneje so v komunistični Rusiji prepovedali dela Aleksandra Solženicina, a je njegov »Arhipelaga gulag« krožil v rokopisnih kopijah. Ime avtorja je bilo prepovedano, izbrisano, toda, ko so turisti prihajali v Sovjetsko zvezo, so jih na meji cariniki spraševali: »Imate kaj za prijaviti? – Pornografijo, Solženicina?«

Pisateljska avtoriteta je v diktaturah široko obdelana tema, indikativen pa je primer Andrej Gida. Francoski pisatelj je kot levičar obiskal Sovjetsko zvezo v tridesetih. Gostitelji so ga s skupino zahodnjakov tedne vozili naokoli, kjer se je srečeval s sogovorniki, ki so pripovedovali o nebesih komunizma.

Toda po vrnitvi v Francijo je napisal knjigo »Vrnitev iz Sovjetske zveze«, s katero je dotedanji levičar dramatično spremenil navdušenje francoskih

intelektualcev nad Stalinovo vladavino. Kaj je videl v teh Potemkinovih vaseh, da je opustil svoje očaranje? Njegov položaj je bil še posebej zapleten, saj sam ni govoril rusko in je bil tako povsem odvisen od uradnega tolmača. Vse, kar je imel na voljo, je bil razum. In se je čudil Stahanovu, junaku socialističnega dela, rudarju, ki je sam izkopal 102 tona premoga v petih urah. Številka nekemu, ki ni rudar, ne pove sicer nič, toda Gide se je ustavil ob podatku, da je Stahanov v petih urah opravil delo, ki bi ga po normi opravil v osmih dneh. Premišljeval je torej konsekvantno: če lahko heroji dela kar po vrsti proizvedejo 14-krat več, to pomeni, da delavci praktično nič ne delajo, da jih režim očitno ne spodbuja in plačuje za dobro delo. Ko je ob drugi priliki obiskal vrtec, je pričakoval, da ga bodo otroci spraševali o tem, kako živijo njihovi vrstniki v Franciji. »Ne, oni so me spraševali, če sem kot Francoz vedel, kako se imajo oni lepo.« Ko jim je pripovedoval o pariškem metroju, so se mu smejali, da imajo v Franciji samo tramvaje, da je metro samo v Moskvi.

Ne antistalinizem, temveč avtoriteta argumenta, s katerim je Gide opisoval obisk Rusije, sta mu dala težo, s katero je zamajal francoski levičarski stereotip o obljubljeni deželi Sovjetski zvezi.

Avtoriteta v diktaturi in versus oblasti diktature je fenomen, ki pa je drugače strukturiran kot avtoriteta in demokracija. Demokracija pač predpostavlja okvir več in različnih pogledov, ne pa eno dominantne avtoritete s peščico preganjanih ali zatiranih avtoritet, kot to poteka v diktaturah. S tem pa se spremeni tudi sam ustroj družbe, kjer sobiva množstvo avtoritet.

Ob poplavi avtoritet se potem dogaja ukinitvev avtoritete. Ko je pred leti v Ljubljani gostoval eden največjih mislecev sodobnosti Noam Chomsky, se je na predavanju v Cankarjevem domu trlo poslušalcev, da je velik del stal na hodnikih in avlah. Mediji so ga povzdigovali in mu peli hvalnice. Evidentno spoštovanje avtoritete Chomskega. Toda isti Chomsky je poslal slaven v šestdesetih med humanisti zaradi teorije sintaktičnih struktur, splošno čislani pa zaradi svojih medijskih študij ameriškega imperializma in fenomena propagande, ki ga vršijo prek medijev politične in gospodarske korporacije. Napisal je desetine knjig, v katerih je analiziral novinarsko poročanje in pokazal, v čem in kako je manipulativno. A na Slovenskem je avtoriteta ime Chomsky, ne pa njegove misli in teksti.

In za konec. Kakšno funkcijo ima lahko avtoriteta razuma v slovenski demokraciji. Vzemimo povsem konkretni detajl aktualne množice političnih strank. Ki se tako hitro porajajo, da vprašani v javnih anketah glasujejo zanje, ne da bi vedeli, kdo razen imena vodje jih sploh tvori.

Načelno pomeni več bogastvo, več je znak demokratičnosti. Ameriške kritične teorije izbire često ponazarjajo fenomen supermarketov, ki ponujajo 60 različnih vrst sira, s čimer pa povzročijo pri kupcu tesnobo in nemožnost racionalne izbire. Kako naj se odloči? In na koncu izbire po blagovčnosti imena, fasciniranosti nad ovitkom, ali pa mu kljukne v glavi spomin na podjetje, ki ga pozna iz reklamnih oglasov. Izbira v obilju, kjer posameznik nima več neposredne izkušnje, mu onemogoča racionalno izbiro.

Oblike trgovskega marketinga so prešle v politiko. Novo nastajajoče stranke fascinirajo z videzom in z osebnostjo voditelja, medtem ko so politične

vsebine parole, ki igrajo na aktualno vsečnost – boj za nova delovna mesta, borba proti korupciji, uveljavitev pravne države, skrb za socialno državo, proti starim elitam.

In sedaj vprašanje: kako je lahko na Slovenskem nastal ta atipični fenomen navdušenja nad novimi strankami? Leta 1989 pred padcem komunizma namreč niso nastale stranke Jožeta Pučnika, Franceta Bučarja ali Dušana Pluta. Stranke so definirale praktične ideje in konkretni programi, ki so bili združeni v imenih Zeleni Slovenije, Socialdemokratska stranka, Demokratska, Liberalna stranka in podobno. Kako se je lahko pojavil ta upor proti klasičnemu parlamentarizmu, ki ga nadomeščajo miniaturni kulti osebnosti, ki strankam dajejo svoja lastna imena?

Odgovor najdemo v zgodovini medijev. Stranke so v resnici vseskozi nastajale, naj si bodo liste za čisto vodo, obrtniške, pokrajinske, stranke županov et cetera. Kako so o njih poročali mediji? – V najboljšem so javili, da so se ustanovili ti in ti, često sploh ne na prvih straneh, in odtlej so jih jemali v njihovi minornosti. V zadnjih mesecih pa gre poročanje drugače, najprej udarijo vesti, da posameznik ali skupina razmišlja, da ustanavlja novo stranko, nato curljajo mesece vesti, ali bo in kdaj da bo, potem poročila o pripravi na kongres, nato ceremonija ustanovitve, nato pa že nov topos – s kom se bodo povezovale? In rezultat je popolna premestitev medijskih topik. Larpurlartistični akt strukturiranja strancic dobiva status dominantnih informacij. Instant stranka dobi kdaj celo večjo medijsko pozornost kot politične, gospodarske, prometne in naravovarstvene realnosti države.

Demokracije ni brez množičnih medijev, a tudi ne brez avtoritete, avtoritete teksta, ki dogodke misli v podrobnostih brez vnaprejšnje fasciniranosti.

Za konec primer iz Ukrajine, ko televizijski poročevalec iz proruskega mesta poroča o ustrahovanju ukrajinskih novinarjev in postreže z intervjuji prizadetih. Formalno povsem korektno, vendar pa ista televizijska hiša ne takrat ne prej in ne pozneje na objavi reportaže iz Kijeva pri tam živečih ruskih novinarjih, ki bi jih enako povprašala, kako je tam s svobodo njihovega dela?

Da bi stvarnost lahko mislili, je predpogoj avtoriteta racionalnosti, avtoriteta teksta.